

Funkcija Jadrana u ratu Bizantskog Carstva protiv Ostrogota 535 - 555. godine¹

More je imalo važnu ulogu u održavanju bizantske vlasti nad udaljenim prekomorskim posjedima: Bizant je bio neosporan gospodar Sredozemlja u 6. i dijelom i u 7. stoljeću, odnosno nad tim je prostorom održavao svoju talasokraciju.² No, čini se da je posebno zanimljivo kako su Bizantinci koristili more da bi organizirali ratovodstvo. Rat protiv Ostrogota u Italiji afirmirao je ulogu istočnojadranske obale i Jadranskog mora u cjelini.

Vladavina bizantskog cara Justinijana I (527-565) bila je obilježena opsežnim ratovima i velikim graditeljskim naporima: cilj je, između ostalih, bio da se Carstvu povрати sjaj i opseg kakvo je imalo u klasično doba rimske povijesti.³

U suvremenom izvoru poznatom pod nazivom "Excerpta Valesiana" vrlo je lijepim riječima opisana vladavina ostrogotskog kralja Teodorika.⁴ Međutim, prilike su se pogoršale pri kraju njegove vladavine (vlada 471-526), pogotovo otkako su 524. godine ubijeni Rimljani Simah i Boecije.⁵ Zbog toga je raslo nezadovoljstvo italomorskoga stanovništva ostrogotskom vladavinom, što je Carstvu bio solidna osnova da se krene u rat. Međutim, za to je trebao forma-

¹ Tekst je bitno proširen i dopunjen dio knjige "Bizant na Jadranu" (Zagreb, 1992), a u nešto izmijenjenoj verziji na engleskom jeziku objavljen je pod naslovom "Role of Adriatic in the Byzantine-Ostrogothic War" u *Zborniku radova Vizantološkog instituta* 38, Beograd 2000, 153-161.

² H. Ahrweiler, *Byzance et le mer*, Paris 1966, 11; vidi, također, H. Antoniadès-Bibicou, *Etudes d'histoire maritime de Byzance*, Paris 1966.

³ O tom razdoblju L. Bréhier, *Vie et mort de Byzance*, Paris 1969, 30-42; *Cambridge Medieval History* IV, part I: "Byzantium and its Neighbours", Cambridge 1975; A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*, 324-1081, t. I, Paris 1932; J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius to the Death of Justinian (395-565)*, 2 vol., London 1923; E. Stein, *Histoire du Bas Empire 476-565*, t. II, Paris 1949; A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire I-II*, Cambridge 1964; G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd 1959; G. Ostrogorski, *Povijest Bizanta*, Zagreb 2001; *Dějiny Byzance*, Praha 1992, 63-74. O razdoblju Justinijanove vladavine: Ch. Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle*, Paris 1901; B. Rubin, *Zeitalter Justinians*, München 1960; R. Browning, *Justinian and Theodora*, London 1971. Za Dalmaciju i Jadran u Justinijanovo doba: J. Ferluga, *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957; J. Ferluga, *L'amministrazione bizantina in Dalmazia*, Venezia 1978, 35-86.

⁴ *Excerpta Valesiana*, recensuit J. Moreau, Lipsiae 1961, 17-21.

⁵ O tome općenito: H. Wolfram, *Geschichte der Goten von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*, München 1980, 353-411.

lan povod. Kada je Teodat 535. godine ubio ostrogotsku kraljicu Amalasinu, Carstvo se postavilo kao zastupnik legitimnosti vladarskog nasljeđivanja.⁶ Tako je događaje prikazivao i najpažljiviji kroničar ostrogotskog rata, tada još Justinijanu izrazito naklonjeni Prokopije iz Cezareje: "Teodat je ... ubio Amalasinu, čin koji je jako razgnjevio Italce kao i Gote."⁷ Justinijan je po svom izaslaniku Petru obavijestio Teodata i Gote da "će zbog ovog podlog čina bez odgađanja doći do rata između njih i cara".⁸ I nastavljajući kroniku komesa Marcelina tvrdi da je Justinijana razbjesnulo umorstvo Amalasininte.⁹

Tada, sredinom tridesetih, osim formalnog povoda, Carstvo je imalo vrlo dobru situaciju i na drugim poljima: punu carsku blagajnu, skršene potencijalne želje za unutarnjom pobunom (nakon krvavog gušenja pobune Nika u Carigradu 532. godine), sklopljen "vječni mir" s Perzijskim (Sasanidskim) Carstvom, pobjeda u ratu 533-534. protiv Vandala u sjevernoj Africi.¹⁰

No, Justinijan nije odmah udario na središte ostrogotske države na Apeninskom poluotoku i na glavninu ostrogotskih snaga pod vodstvom Teodata. Očigledno uvažavajući strateške premise za pripremu napada na Italiju, car je prvo naredio vojskovođu Mundu, strategu Ilirika, "da ode u Dalmaciju, koju su podvlastili Goti, i preuzme nadzor nad Salonom".¹¹ Pošto su se Mund i njegovi odredi sukobili "s Gotima koji su ih tamo presreli, pobijedili su ih u bici i zaposjeli Salonu".¹² Istovremeno je istaknuti vojskovođa Belizar s vojskom krenuo na Siciliju, zauzeo nekoliko gradova, a konačno je cijeli otok zaposjeo osvajanjem Sirakuze. Namjera Carstva bila je jasna: da bi izbjegli bilo kakva iznenađenja s bokova, prvo je trebalo dobro osigurati pozadinu, a tek onda udariti na Apeninski poluotok. Zato su kronologija i načini osvajanja bili vrlo logični i gotovo da nisu imali alternative – prvo je 533-534. godine ratom protiv Vandala zauzeta sjeverna Afrika, potom i Sicilija, a u Mundovoj ekspediciji i Salona, stratež-

⁶ Isto je tako bilo i godinu-dvije ranije, kada je u vandalskoj državi u sjevernoj Africi Gelimer preoteo vlast Hilderiku.

⁷ O evoluciji Prokopijevih stavova o Justinijanu vidi: I. Goldstein, "Historiografski kriteriji Prokopija iz Cezareje", *Zbornik radova Vizantološkog instituta* (ZRVI) 24-25, Beograd 1986, 25-101.

⁸ Procopius of Caesarea, III, *The Gothic War* (BG) (books V-VI.15), Loeb Classical Library, London 1968 (četiri knjige o "Gotskom ratu" citirane su pod brojevima od pet (V) do osam (VIII), Procopius, V, 4, 27-30.

⁹ "Quo tempore Theodahadus rex Gothorum Amalasuenthm reginam creatricem suam de regno pulsam in insula laci Vulsinensis occidit. Cuius mortem imperator Iustinianus ut doluit, sic est ultus" – *Marcellini comitis chronicae*, u: *Marcellini comiti chronicom*, ed. Th. Mommsen, MGH AA XI, Berlin 1894., 104-108.

¹⁰ Detaljnije, Ostrogorski, *Istorija*, 87 i d.

¹¹ Procopius, V, 5, 2.

¹² Procopius, V, 5, 11.

ki važna točka na istočnojadranskoj obali te glavni grad nekadašnje rimske provincije Dalmacije. Time je središnje područje ostrogotske države postalo lako dohvatljivo i s juga, i sa sjevera i sa istoka – Goti su praktično bili priklješteni.

Sudeći po Prokopijevu izvještaju, Mund je u ekspediciji na Salonu koristio isključivo kopnene odrede, ali je zauzećem Salone Carstvo ostvarilo značajnu prednost prvenstveno na moru. Naime, funkcija istočne obale Jadrana bila je tijekom dvadesetogodišnjeg rata od presudne važnosti. Za razliku od sjeverne Afrike i Sicilije, koje su kao pozadinska baza bile do krajnosti iskoristive tek u vrijeme kada je linija bizantsko-ostrogotskog sukoba bila na samom jugu Italije ili na obalama Tirenskog mora, s istočne obale Jadrana mogla se vrlo lako dosegnuti svaka točka na talijanskoj obali. Pogotovo je vlast nad istočnim Jadranom bila važna kada su se borbe primakle Raveni, dolini rijeke Po i sjeveru Italije: ti su se prostori teško mogli dosegnuti s obala Tirenskog mora.

Važnost transjadranskih komunikacija leži i u tome što je prijevoz morem bio neusporedivo brži - Prokopije tvrdi da se od Epidamnus (danas Drač u Albaniji) do Rima kroz Mesinski tjesnac uz povoljan vjetar moglo stići za 5 dana, ali je vojska morala pješaćiti duž jadranskih obala, odnosno obilaziti Jadran punih 40 dana.¹³ Usto, trgovački su brodovi vjerojatno plovili sigurnijim putevima, zastajući i trgujući po primorskim naseljima, dok su ratni brodovi (ili brodovi uključeni u ratne operacije) birali najkraće i najbrže puteve.¹⁴

Nažalost, detaljnijih vijesti o događajima na istočnojadranskoj obali nema: iako su osvajanje Salone i zbivanja oko nje u strateškom pogledu isto toliko važna koliko i Belizarovo zaposjedanje Sicilije, praktično jedini izvor o tim događajima, Prokopije iz Cezareje, te događaje različito vrednuje. Njemu su, kao Belizarovu savjetniku, daleko važniji pohodi i djela njegova šefa. Čini se da je značaj koji su istočnojadranska uporišta imala četrdesetih godina, u razdoblju ostrogotske protuofenzive, u Prokopijevu tekstu opet bio potcijenjen: naime, u tim operacijama Belizar više ne sudjeluje.¹⁵ Istočna obala Jadrana i Jadransko more opet će se spominjati početkom pedesetih godina, kada su Belizar i njemu podvrgnuti vojskovođe tim putem odlazili za Italiju.

Bez obzira na Prokopijevu subjektivnost, u analizi ratnih operacija ne preostaje nam ništa drugo nego osloniti se na njegova djela, jer je on uglavnom jedini i opisao bizantsko-ostrogotski rat. I Prokopijeve informacije o broju

¹³ Procopius of Caesarea, V, *The Gothic War* (BG) (books VII.36 -VIII), Loeb Classical Library, London 1978, Procopius, VIII, 18, 4.

¹⁴ Ahrweiler, *Mer*, 11.

¹⁵ O Prokopijevu subjektivnom prikazivanju Belizara, Goldstein, *Prokopije*, op. cit. Iscrpna bibliografija o Prokopiju, I. Goldstein, *Historiografija o Prokopiju iz Cezareje*, HZ 38, Zagreb 1985, 167-90

vojnika čini se da su ponešto preuveličane.¹⁶ Kako bilo da bilo, za naše istraživanje o funkciji Jadrana u ratu, ove dvojbe nisu od presudne važnosti.¹⁷

Ako su Ostrogoti i prepustili Carstvu Siciliju bez borbe, to nisu smjeli dozvoliti u slučaju Dalmacije. Zato je na taj prostor "poslana velika vojska pod vodstvom Asinarija, Gripe i nekih drugih".¹⁸ Očito se radilo o kopненоj ekspediciji, što ukazuje na činjenicu da su Bizantinci već tada gospodarili Jadranskim morem ili barem značajno ugrožavali transjadranske komunikacije. U neposrednoj blizini Salone došlo je do sraza između bizantske izvidnice i Ostrogota u kojem su Ostrogoti pobijedili. Potom se i glavnina bizantskih snaga sukobila s Ostrogotima: bitka je završila bez odluke, a poginuo je i vojskovođa Mund. Obje su vojske napustile poprište borbe, a u Salonu nije ušla nijedna.¹⁹ Čini se da su Ostrogoti zadržali neka uporišta u blizini Salone ("preuzeli su kontrolu nad uporištima u neposrednoj okolici") – vjerojatno se radi o Klisu koji dominira salonitanskim agerom i kontrolira komunikacije u neposrednom zaleđu.²⁰ Bizantinci su se vjerojatno povukli prema istoku.

No, čim je Justinijan čuo što se dogodilo u Dalmaciji, naredio je vojskovođu Konstancijanu da "sakupi vojsku u Iliriku ... i napadne Salonu, na svaki mogući način".²¹ Nije slučajno da je istovremeno Belizaru naredio da "svom silom uđe u Italiju". Konstancijan je sakupio vojsku u Epidamnu te s mornaricom (što je prvi puta da Prokopije izričito spominje) ulazi u Jadran. Usidruje se kod Epidaura (današnji Cavtat), a prati ga i neka kopnena vojska. Nije posve jasno

¹⁶ K. Hannestad, "Les forces militaires d'après la guerre gothique de Procope", *Classica et Medievalia, Revue Danoise de Philologie et d'histoire*, vol. 21, fasc. 1-2, Copenhagen 1960, 136-183.

¹⁷ Za sam tok rata L. M. Hartmann, *Untersuchungen zur Geschichte der Byzantinischen Verwaltung im Italien 540-750*, Leipzig 1889; Z. V. Udalcova, *Italija i Vizantija u VI veke*, Moskva 1959; za istočnojadransku obalu F. Šišić, *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, II. izdanje, Zagreb 1990, 172-174; M. Suić, "Povijest Zadra I", *Zadar u antici*, Zadar 1980, 340-2.

¹⁸ Procopius, V, 7, 1.

¹⁹ Procopius, V, 7, 2-10.

²⁰ Da je u pitanju Klis, smatra i N. Nodilo, *Historija srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski*, knj. III, Zagreb 1905, 379. O strateškoj važnosti Klisa za Bizant, ali u 12. stoljeću vidi *Iohannis Cinnami Epitome*, rec. A. Meineke, Bonn 1836, 170, 248-9, koji govori o "slavnom gradu Klisu" – detaljnije u I. Goldstein, "Bizantska vlast u Dalmaciji od 1165. do 1180. godine", *Radovi ZHP* 30, Zagreb 1997, 9-28. O drugim mogućim ostrogotskim uporištima: I. Babić, "Gradine i gomile između Trogira i Splita u odnosu na prirodne puteve", *Materijali* 16, Peć 1978, 61-67.

²¹ Procopius, V, 7, 26.

da li se uistinu radilo tom prilikom o Epidauru – Cavtatu ili je to već bio Rausij (današnji Dubrovnik) čiji je značaj baš u 6. stoljeću osobito porastao.²²

Krenuvši iz Epidaura, Konstancijan "se zadržao na Lisini, otoku koji se nalazi u zaljevu" (Prokopije Jadransko more naziva "Jonskim zaljevom" – κόλπος – op. I. G.).²³ Šišić je "Lisina" bez dodatnog komentara preveo kao "Vis",²⁴ dok u izdanju Loeb Classical Library stoji da se radi o Lesini/Lješju/Lisu u današnjoj Albaniji.²⁵ Najvjerojatnije se radi o otoku Hvaru, za koji se mislilo da je ime "Lijesno" dobio u vrijeme doseljavanja Slavena odnosno Hrvata,²⁶ ali je, čini se, previđan ovaj Prokopijev podatak. Konstancijan je vjerojatno pristao u uvalu današnjeg grada Hvara, gdje su na brežuljku sv. Mikule koji dominira nad zaljevom (odnosno hvarskom lukom) baš u kasnoj antici postojala utvrda i naselje.²⁷ Ovo je prvi podatak o načinu na koji je bizantska mornarica plovila duž jadranskih obala i koristila dužobalnu magistralu ili istočnojadranski pomorski limes odnosno "limes maritimus": Epidamnus – Epidaur – Hvar – Salona.

Taj je "limes maritimus" bio niz od možda stotinjak, pa i više utvrda koji se proteže od Bokokotorskog zaljeva duž obale i otoka sve do zapadnoistarske obale. Radi se tek o dijelu dužobalnog limesa koji se proteže od Carigrada preko Egejskog i Jonskog mora sve do Venecije i Ravene i dalje, u luku, uz jadransku obalu Italije sve do Otranta. Sustav se počeo izgrađivati vjerojatno u 4. i 5. stoljeću, da bi je kompletiran u doba Justinijana I.²⁸

Konačno je Konstancijan ušao u Salonu. Kada su Ostrogoti doznali za dolazak neprijatelja, povlače se iz Salone prema sjeverozapadu, u Skardonu (Σκάρδων

²² Objašnjenje o postanku Dubrovnika još od srednjega vijeka temeljilo se na legendi koju je prenio Konstantin Porfirogenet (Gy. Moravcsik / R. J. H. Jenkins, *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio (DAI)*, Dumbarton Oaks 1967, 29/217-236.), u kronici "Historia salonitana" Tome Arhidakona ("Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana", *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 26, digessit F. Rački, Zagreb 1894, 30.) i u Ljetopisu Popa Dukljanina iz 12. stoljeća (*Letopis popa Dukljanina*, ed. F. Šišić, Beograd-Zagreb 1928, 318 ff.). Godine 1979. otkriveni su ostaci bazilike iz 6. stoljeća – Goldstein, *Bizant*, 35-39; R. Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka*, Split 1993, 147 ff.; I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, 65-66; Najnoviji rad I. Prlander, "Totius gentis metropolim", *Historijski zbornik* 51, Zagreb 1998, 1-16.

²³ Procopius, V, 7, 32.

²⁴ Šišić, *Povijest Hrvata*, 172.

²⁵ Vidi komentar uz *Bellum Gothicum* I, 7, 32, u Loeb Classical Library. *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* I, Beograd 1955, 33, donose ovu vijest, ali je ne komentiraju.

²⁶ J. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima* I, Zagreb 1950, 183.

²⁷ Detaljnija analiza o u: I. Goldstein, *Bizant na Jadranu*, Zagreb 1992, 22.

²⁸ Ž. Rapanić, "La costa orientale dell'Adriatico nell'alto medioevo", *Settimane Spoleto* 30, 1983, 831-869; Goldstein, *Bizant*, 32-59; Idem, "Byzantine Presence on the Eastern Adriatic Coast 6th - 12th Century", *Byzantinoslavica* 57, 2, Prag 1996, 257-264; Idem, "O naravi bizantske prisutnosti na istočnojadranskoj obali", *Radovi ZHP* 24, 1991, 5-13.

– današnji Skradin), potom i u Ravenu, pa su Bizantinci bez borbe podvlastili čitavu Dalmaciju i Liburniju.²⁹ Bilo je to potkraj 536. godine i za neko vrijeme događanja na Jadrani i na njegovim obalama zamiru, jer se Ostrogoti bore protiv bizantskih saveznika Franaka u sjevernoj Italiji. Istodobno Belizar s juga forsira prodor prema Napulju i Rimu; potom zauzima i Spoleto i Perugiu.³⁰ Prema tome, fronta se polagano približavala jadranskoj obali. Ostrogotski kralj Vitigis u tom trenutku na prvi pogled nerazuman potez – umjesto da sve snage čuva za sukob s Belizarovom vojskom, “poslao je veliku vojsku pod vodstvom Asinarija i Uligisala u Dalmaciju, kako bi je ponovno podvrgnuo gotskoj vlasti”.³¹ Naime, Vitigis je dobro procijenio da mu prijetnja s dvije strane – iz pravca Tirenskog mora i iz Dalmacije, odnosno s Jadrana, donosi velike nepravilike. Stoga je želio ponovno zaposjesti istočnojadransku obalu. Naredio je vojskovođama da u “zemlji Saviji” odnosno “na području oko rijeke Save” (Σουαβίαν χωρίον), “sakupi vojsku sastavljenu od barbara”.³²

Asinarije je krenuo u Saviju, a Uligisal je direktno došao kopnom u “Liburniju”.³³ U međuvremenu je stiglo i “mnogo ostrogotskih ratnih brodova, kako bi mogli opsjesti Salonu istovremeno i s kopna i s mora”.³⁴ Uligisalova pret-hodnica pretrpjela je poraz blizu Skardone. Tada su se povukli do grada Burnuma (Βοῦρνον πόλιν – rimskoga grada kod Ivoševaca, u blizini Kistanja u Bukovici), u iščekivanju da stignu odredi pod vodstvom Asinarija. Kada su se dvije ostrogotske vojske spojile, krenule su na Salonu.³⁵ Očekujući napad, u Salonu je Konstancijan koncentrirao vojnike iz “svih tvrđava” (φρούρια) koje su vjerojatno funkcionirale duž kopnenih i pomorskih komunikacija. Zapo-

²⁹ Procopius, V, 31-6.

³⁰ Procopius, V, 16.

³¹ Procopius, V, 16, 8.

³² Procopius, V, 16, 9; V, 16, 12. Izdanja Prokopijevih djela u Loeb Classical Library i njemačko izdanje Tusculum (Prokop, *Gotenkriege*, München 1978, 127.) bez ikakvog komentara prevode to mjesto kao “zemlja Sveva”, odnosno “Suebenland”. O tome problemu pisali su J. Šašel, *Antiqui Barbari*. “Zur Besiedlungsgeschichte Ostnoricums und Pannonien im 5. und 6. Jahrhundert nach der Schriftquellen”, u: *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 746-760; H. Castritius, “Barbari – Antiqui Barbari: k poselitveni zgodovini jugovzhodnega Norika in južne Panonije u pozni antiki (od konca 4. do srede 6. stoletja)”, *Zgodovinski časopis* 48/2, Ljubljana 1994, 137-147, objašnjavaju problemom nazivanja tog prostora Suabia (Suavia) u antičkim izvorima. Zaključili su da je naziv došao otuda što su u pokrajini Saviji bili naseljeni Svevi (=Markomani), a u sjeverozapadnoj Hispaniji su Svevi (=Kvadi). Čini se da su Ostrogoti novačili vojnike bilo porjeđe rijeke Save od Emone (današnje Ljubljane) prema Panonskoj nizini, prostor koji su već tada nastavali različiti barbarski narodi željni vojnog angažmana.

³³ Radi se o antičkoj Liburniji, području Hrvatskog primorja i sjeverne Dalmacije (na jug do porječja rijeke Krke).

³⁴ Procopius, V, 16, 10-12.

³⁵ Procopius, V, 16, 13-18.

djenula se teška bitka, Ostrogoti su opsjeli grad s kopna i s mora. Za vrijeme bitke Bizantinci su “iznenada izveli napad na neprijateljske brodove i natjerali ih na bijeg, i mnogi od njih su potonuli”. Iako su, dakle, Bizantinci stekli premoć na moru, “Goti nisu prekinuli opsadu, već su nastavili žestoko napadati...”³⁶ Konačno, Goti su se morali povući i time barem privremeno napustili planove o ponovno zauzimanju Dalmacije.

Daljnji slijed događaja pokazuje koliko su istočna jadranska obala i samo Jadransko more bili važni, iako sa na tom prostoru više ne odvijaju bitke: fronta se pomiče antičkom “Via Flaminia” od Rima prema Jadrani, odnosno prema Anconi, Ravenni i dolini rijeke Po. Bizantinci su osvojili Rimini, a Goti ga potom opsjedaju: u opkoljenom Riminiju bizantski zapovjednik Ivan obraća se vojnicima i tvrdi da “mi nikada nismo mogli očekivati da ćemo biti opsjednuti na priobalnom području, jer Rimljani (misli se na Bizantince, koji sami sebe uvijek zovu “Rimljani» – op. I. G.) tako dominiraju morem, niti je itko mogao pretpostaviti da će nas carska vojska tako zanemarivati...”³⁷ Nakon velikih napora bizantske vojske, i opet je spas stigao morem: u blizinu opsjednutog grada jaki su bizantski odredi stigli morem. Ostatak vojske “marširao je duž obale, ostajući u blizini ovih brodova...”³⁸ Ostrogoti su opkolili i napali bizantsku posadu u Anconi, a brod koji dovodi neke vojnike stigao je u vrijeme opsade.³⁹ Kako su akcije Bizantinaca na kopnu i moru bile usklađene, činilo se tada, a bilo je to 538/539. godine, da je i konačna pobjeda vrlo blizu. Naime, ubrzo potom je s vojskom iz Dalmacije stigao i Vitalije te se angažirao u operacijama oko rijeke,⁴⁰ a nakon njega isti je put prevalila i vojska pod zapovjedništvom Konstancijana, te se angažirala na području Ravenne.⁴¹ Dalmacija je općenito i odmorište i pribježište bizantske vojske, jer je, primjerice, vojskovođa Vergentin iz opsjednutog Milana “pobjegao kroz zemlju Veneta i drugih naroda na tom području... te stigao sa svojim ljudima u Dalmaciju”.⁴² Jadrani je tada bio isključivo bizantski: “do tog vremena barbari su već počeli

³⁶ Procopius, V, 16, 16-18.

³⁷ Procopius, VI, 11, 21; VI, 12, 1-22.

³⁸ Procopius, VI, 16-17.

³⁹ Procopius, VI, 13, 5; VI, 13, 15.

⁴⁰ Procopius, VI, 28, 2.

⁴¹ Procopius, VI, 30, 2.

⁴² Procopius, VI, 21, 41.

osjećati nedostatak provijanta. Naime, nisu mogli ništa dopremiti Jonskim zaljevom, jer je neprijatelj posvuda kontrolirao more...»⁴³

Godine 540. izgledalo je da je rat završen: Ostrogoti su držali samo područje sjeverno od Poa,⁴⁴ pa nisu imali neposredan pristup Jadranu. Malo je vjerojatno, kako su pretpostavljali neki istraživači, da su još i tada, pa sve do pedesetih godina, držali Liburniju i Istru.⁴⁵ U to doba je i ostrogotski kralj Vitigis završio u bizantskom zarobljeništvu te je otpremljen u Carigrad, gdje je zatočen i umro.⁴⁶

Još od tridesetih godina u Bizantu se osjećala teška društvena i financijska kriza - učestale su gladi, potresi, konačno je 540. Carstvo zahvatila i najstrašnija epidemija kuge kasnoantičkih stoljeća.⁴⁷ Stoga je nastavljajući komesa Marcelina mogao 543. godine zapisati "teški je pomor uništio italske zemlje, Orijent i Ilirik isto su tako bili pogođeni".⁴⁸

Tada su Ostrogoti izabrali za kralja Totilu.⁴⁹ Otada se situacija na ratištu ubrzano mijenja, a i simpatije dijela stanovništva Italije priklanjaju se gotskoj strani.⁵⁰ Od ljeta 541. pa 542. i 543. godine, Totila se na čelu ostrogotske vojske pobjedonosno kreće od Pavije na sjeveru i stiže sve do Napulja. U tome naletu održale su se neke bizantske uporišne točke na italjskoj obali Jadrana. Po svemu sudeći, i cijela je Dalmacija ostala izvan domašaja te ostrogotske ofenzive,⁵¹ pa je već 544. godine glavnina bizantskih snaga, predvođena Belizarom i Vitalijem, zapovjednikom Ilirika, mogla pokrenuti prvu značajniju protuo-fenzivnu akciju: bila je to najava novih bizantskih akcija koje će u sljedećim godinama uspjeti suzbiti ostrogotska ofenziva i konačno, tijekom pedesetih, i potpuno ih poraziti. Te, 544. godine, Bizantinci novačili vojnike po Iliriku, dolaze do Salone i iz nje planiraju nastaviti put prema talijanskom ratištu: tako

⁴³ Procopius, VI, 28, 6.

⁴⁴ Procopius, VII, 2, 16.

⁴⁵ S. Antoljak, Da li je Istra upravo 539. potpala pod Bizant, ZRVI 4, 1956, 31-45; S. Antoljak, Zadar unter ostgottischer Herrschaft, Diadora 6, Zadar 1973, 207-220; J. Medini, Provincia Liburnia, Diadora 9, Zadar 1980, 363-435; Za suprotno mišljenje: Goldstein, Bizant, 25-27.

⁴⁶ Procopius, VI, 30, 21; VII, 1, 2.

⁴⁷ Stein, Histoire, II, 547-622; G. Downey, "Earthquakes at Constantinople and Vicinity, AD 342-1454", *Speculum* 30, 1955, 596-600; J. N. Biraben / J. Le Goff, "La peste dans le Haut Moyen Age", *Annales, Economies, Societes, Civilisation*, n. 6, Paris 1969, 1489-1498.

⁴⁸ *Marcellini comitis chronicae*, u: *Marcellini comiti chronicom*, ed. Th. Mommsen, MGH AA XI, Berlin 1894., 107.

⁴⁹ Procopius, VII, 2, 18; VII, 3, 1.

⁵⁰ Vidi, J. Moorhead, "Italian Loyalties During Justinian's Gothic War", *Byzantion* 53, 1983, 575-596; O ovom razdoblju, Bréhier, Vie, 38-39.

⁵¹ Suprotno onome što misli Udalcova, Italija, 355.

Belizar odlazi s vojskom do Pule, tamo se zadržava kraće vrijeme i konačno putuje za Ravennu. Kasnije se iz Ravenne vraća preko Dalmacije u Epidamnus.⁵² Prema tome, bizantska flota gospodari Jadranom i to joj umnogome pomaže da održava ravnotežu na ratištu. Goti će sljedećih godina gubiti inicijativu u ratovanju: najvažniji razlog je naravno neusporedivo veće i gospodarski jače Carstvo, na taktičkom, jedan od bitnih elemenata jest to što nisu mogli koristiti Jadran i nisu mogli spriječiti Bizantince da se njime koriste.

Bizantska mornarica je uspijevala pomagati i održavati bizantske mostobrane i enklave na talijanskom kopnu. Doktrina bizantskog ratovanja bila je prilagođena činjenici da Carstvo ima prevlast na moru: mnogo su puta Bizantinci s malim odredom uspjeli ući u neko utvrđeno primorsko mjesto (ili koje je relativno blizu mora) i odupirati se mnogostruko nadmoćnijem neprijatelju. Uvijek je bilo predviđeno da opskrba i pomoć stiže morem, i u tome se uglavnom uspijevalo (vidi, primjerice, već opisanu opsadu Arimina – Riminija). Takvim primjerima nasuprot, Bizantinci nisu krajem 545. godine uspjela zadržati Auksim - Osimo koji se nalazi blizu Ancone, petnaestak km udaljen od jadranske obale. Doduše, u tom se trenutku nisu uspjeli obraniti ni u nedalekim primorskim mjestima. Međutim, važan događaj u slamanju bizantskog otpora u Auksimu i na širem prostoru bio je prepad Ostrogota na bizantsku jedinicu koja je opsjednutima dopremala pomoć – ubili su dvije stotine bizantskih vojnika, neki su od njih uspjeli izmaknuti i stići do Arimina, ali su Goti pohvatali sve tovarne životinje.⁵³

Sve su komunikacije, tada, 546. godine, u unutrašnjosti Italije kontrolirali Ostrogoti, pa je Belizar tek vrativši se iz Ravenne čak u Epidamnus mogao s potpunom sigurnošću nastaviti za Rim.⁵⁴ No, praktički u isto vrijeme, Jadranom gospodari bizantska flota, jer kada Hidrunt/Drius (Otranto), grad u Kalabriji, opsjedaju s kopnene strane Goti, s mora stiže Valentin kako bi zamijenio posadu te se, obavivši zadatak, vraća u Salonu.⁵⁵

Da bi ugrozio bizantsku prevlast nad morem i prekinuo bizantske komunikacije, Totila je 547. godine sakupio vojsku na jadranskoj obali, u blizini Monte Gargana,⁵⁶ ali nije polučio željeni rezultat. Osim što mu nije uspjelo osvojiti većinu bizantskih enklava, ubrzo nakon početka akcije velika bizantska flota krenula je s juga Italije, iz Otranta, i nakon što se jedva izvukla da ne nastra-

⁵² Procopius, VII, 10, 1-13; VII, 11, 1; VII, 13, 19.

⁵³ Procopius, VII, 11, 28-31.

⁵⁴ Procopius, VII, 18, 5.

⁵⁵ Procopius, VII, 10, 5-12.

⁵⁶ Procopius, VII, 22, 22.

da od Totilinih odreda na samom jugu, kod Krotona, jedan dio nje je pod vodstvom Valerijana mirno otplovio Jadranskim morem sve do Ancone.⁵⁷

Konačno je Totila 549. godine poslao Indulfa "s velikom vojskom i flotom u Dalmaciju".⁵⁸ On je stigao do priobalnog mjesta Μουικούρπον, vjerojatno današnje Makarske. Ušao je u mjesto na prijevaru i tada "ubio sve ljude koje je zatekao, a vrijednosti uzeo kao plijen". Potom je "otišao do još jedne utvrde na obali, koju Rimljani zovu Laureate (Λαυρεάτη). Ušao je u grad i pobio one koji su mu bili na putu."⁵⁹ Koje god mjesto bilo Λαυρεάτη, niti ono niti Μουικούρπον nisu imali nikakvu stratešku važnost. Da su Ostrogoti htjeli ozbiljnije naškoditi bizantskim opskrbnim komunikacijama, napali bi samu Salonu: po Prokopijevu izvještaju oni to nisu ni pokušali. Bio je to tipičan pljačkaški pohod koji je upravo izbjegavao veća mjesta i veće koncentracije bizantske vojske. No, na vijest o ostrogotskom napadu na Laureate Klaudijan, zapovjednik u Saloni poslao je "dromone" protiv Ostrogota, ali su doživjeli težak poraz. Tako su se Indulf i Goti vratili Totili sa svime što su popljakali.⁶⁰

Ubrzo po okončanju Indulfove ekspedicije u Dalmaciju, Totila s istim strateškim namjerama kreće u napad na Siciliju. Sicilija je, baš kao i Dalmacija, značajan izvor opskrbe za Rim i čitavu Italiju i za bizantske odrede na tom području.⁶¹ Bizantski garnizon u Reggio Calabriji predao se Ostrogotima koji su potom opljačkali čitavu Siciliju.⁶² Međutim, u trenutku kada je na otok stizala bizantska flota, Totila je izvukao svoju vojsku s otoka.⁶³

Oko 550. godine očigledno su obje zaraćene strane bile posve iscrpljene. Stoga se i prijevoz Jadranom odvijao uz veće probleme negoli ranije. Bizantska vojska trebala je 550. godine otići u Italiju, ali je morala prezimiti u Saloni -

⁵⁷ Procopius, VII, 30, 9-17.

⁵⁸ Procopius VII, 35, 25.

⁵⁹ Procopius VII, 35, 27-8. Nije jasno koje je to mjesto Laureate i gdje se nalazilo - čini se da je ono identično Laureati koji se spominje u dokumentima od 12. do 14. stoljeća: i za taj srednjovjekovni lokalitet pretpostavlja se da je bio blizu Splita (see, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* I, Beograd 1955, 41; C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* I-II, Wien 1901, B. I, 61.). Kako je Laureate vrlo teško identificirati, prihvatljiva mi se čini i pretpostavka da se radi o Omišu (*Vizantijski izvori* I, 41; N. Nodilo, *Historija srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski* II, Zagreb 1899, 450.).

⁶⁰ Procopius, VII, 35, 27-30.

⁶¹ Vidi, Procopius, VI, 24, 14; VII, 6 15; VII, 13, 7; VII, 16, 20; VII, 19, 13.

⁶² Procopius, VII, 37, 18; VII, 39, 2; VII, 40, 9.

⁶³ Procopius, VII, 39, 6-8; VII, 40, 24-29.

duž obale nisu se mogli probiti zbog vremenskih teškoća, a nisu mogli ni otploviti jer nije bilo brodovlja.⁶⁴

U kritičnom trenutku rata, 551. godine, bizantska je mornarica još jednom pokazala snagu. Tada su Ancona i Ravenna "bili jedini gradovi koji su preostali pod bizantskom vlašću sve do juga zaljeva" (misli se na italsku obalu Jadranskoga mora). Stoga je opkoljenoj bizantskoj posadi u Anconi u pripomoć stiže flota od 38 ratnih brodova. Ona se usidrila pred nedalekom Senigallijom. Kada su Ostrogoti to saznali, ukrkali su "istaknute Gote na 47 ratnih brodova". Ubrzo je došlo do žestoke bitke, prve većeg opsega na moru u punih 16 godina ratovanja: ubrzo se pokazalo da su Ostrogoti nedovoljno iskusni, da su dopustili Bizantincima da im neke brodove posve izdvoje i izoliraju, a druge pak da ostave u skupinama tako da njihova moć nije mogla doći do izražaja. Čak su se ostrogotski brodovi i međusobno sudarali: kako su "bili zaoкупljeni teškoćama koje su imali jedni s drugima, tako su sami postali glavni uzrok neprijateljske pobjede..."⁶⁵ S druge strane, bizantski su brodovi bili usklađeni u nadiranju, a kada bi tijekom bitke primijetili da je u neprijateljskim redovima došlo do pomutnje, svoj bi napad usmjerili u tom pravcu. Na posljetku, Ostrogoti su počeli "kukavički bježati". Jedanaest je brodova uspješno pobjeći, ali su svi ostali pali u ruke neprijatelja: mnoge su vojnike Rimljani ubili vlastitim rukama, a mnogi drugi stradali su kada su im brodovi potonuli. Onih jedanaest brodova je zapaljeno, kada se posada iskrcala na kopno.⁶⁶ Raspad ostrogotske flote označio je i propast opsade Ancone, pa je bizantska vojska ušla u napušteni neprijateljski tabor.

Bilo je to još doba kada se Totila mislio da će Bizantinci imati samo toliko brodovlja da prebacuju svoju vojsku u Italiju u manjim skupinama, koje bi Ostrogoti mogli ili uništiti ili blokirati. Podizao je i obrambene sisteme oko nekih sjevernoitalskih gradova, pripremajući se za presudnu obranu. Nadao se da bizantska vojska neće moći prodrijeti na taj prostor "jer je tamo mnogo plovnih rijeka koje u potpunosti sprečavaju prolazak".⁶⁷

Istovremeno, ovaj je pomorski poraz najavio i konačan slom Gota. Iako se rat vodio gotovo u potpunosti na kopnu, jednim je dijelom odlučen jer su Bizantinci imali već godinama potpunu prevlast na moru. U zaključnim operacijama koje slijede, Bizantinci se koncentriraju na potpuno zaposjedanje najdostupnijih teritorija – juga Italije, do Napulja i Rima, te sjevernijih dijelova,

⁶⁴ Procopius, VII, 40, 10-11.

⁶⁵ Procopius, VIII, 23, 4-34.

⁶⁶ Procopius, VIII, 23, 35-39. Temeljeći analizu na ovim podacima Stein, *Histoire* II, 598; Udalcjova, *Italija*, 144 ff., zaključuju da osnovna prednost Bizantinaca nije bila broj brodova, već ratna i pomorska vještina.

⁶⁷ Procopius, VIII, 26, 22-23.

odnosno sjeverozapadne obale Jadrana i doline Poa. Upravo je tada, početkom 553. godine, bizantska flota pod vodstvom Narzesa isplovila iz Salone vozeći prema području Venecija veliku vojsku. Ne spominje se broj rimskih vojnika, ali je bilo 2500 Langobarda, 3000 Erula – konjanika, 400 Gepida, “mnogo Huna” i još nekoliko drugih barbarskih vojskovođa zajedno sa svojom vojskom. I sve je njih, izgleda bez većih problema, bizantska mornarica prebacila na drugu obalu Jadrana.⁶⁸

Inicijativa je bila na strani Carstva, a agresivni pokušaji Ostrogota u pravcu Sardinije i Korzike, te prema Crotone na jugu Italije završavali su neuspješno.⁶⁹ Ostrogotski poraz kod Busta Gallorum i Totilina smrt 552. godine bili su logičan nastavak ovih zbivanja. U sljedeće dvije godine Ostrogoti su definitivno pobijedeni. Konačno je Italija ujedinjena pod carskom upravom ujedini tek 563. godine, kada su bizantski vojnici istisnuli Franke iz Veneta.⁷⁰

Jadran u vrijeme bizantsko-ostrogotskog rata bio je važan prostor za vođenje rata, ali je istovremeno bio i prostor po kojem su putovali graditelji da bi gradili utvrde, majstori da bi oslikavali crkve ili izrađivali u njima mozaike, trgovci koji su trgovali. Bilo je to vrijeme vrlo bogato događajima, ali ograničen prostor dozvolio je samo da oslikamo samo ono što se tiče ratovanja.⁷¹

⁶⁸ Procopius, VIII, 26, 12-13. Pavao Đakon tvrdi da su Langobardi bili prebačeni u Italiju s istočnojadranske obale – *Pauli Diaconi historia Langobardorum, Scriptores rerum germanicarum ex MGH*, Hannoverae 1878, II, 1.

⁶⁹ Procopius, VIII, 24, 31-37; VIII, 25, 24-26.

⁷⁰ R. Cessi, *Storia di Venezia*, Milano 1957, 26-27.

⁷¹ Detaljnije, vidi, Goldstein, Bizant na Jadranu.

Zdravka Martinić-Jerčić

Tragom rimskog panteona

Božanska zaštita poljoprivrede u Rimu

UVODNE NAPOMENE

Na spomen religije antičkih naroda golema će većina ljudi pomisliti na grčke mitove, prebogat skup priča koje su Grcima zrcalile ne samo veličinu i značenje njihova panteona, već su im predstavljale i znatno više od toga. Kad se pak osvrnemo na rimsku stranu čini nam se da je rimski svijet bogova i junaka tek preslika onoga grčkog, uz nešto vlastita sadržaja. No dakako da taj površni dojam zapravo vara: bez obzira na utjecaje različitih kultura na Rim – a oni su bili mnogostruki i raznoliki –, Rimljani su uspjeli razviti vlastitu religiju koja je u mnogočemu autentična. Unatoč tomu što je grčka kultura nakon I. punskog rata svom silinom provalila u Rim, te će uvelike promijeniti prijašnji, pomalo priprost rimski religijski sklop, i svojim plaštom “prekriti” veći dio starijih rimskih vjerovanja, pak se u tom vjerskom sinkretizmu jasno nazire specifični rimski udio.

Rimska je religija od vremena doseljavanja u Lacij i tijekom sljedeća dva stoljeća oblikovanja rimske gradske zajednice napučila svijet svojim božanskim silama koje u to najstarije doba nemaju antropomorfne interpretacije. Objašnjenje toga leži u rimskom shvaćanju bogova:

Numa je zabranio Rimljanima da iskazuju štovanje božjem kipu u obliku čovjeka ili životinja. I u to ranije vrijeme nije kod njih bila naslikana ili izdijeljena lika božanstva, nego dok su za prvih 170 godina neprekidno gradili hramove i podizali bogoslužna svetišta, nisu za njih izrađivali nikakve oblikovane kipove uvjereni da je bezbožno činiti uzvišenije predmete sličnim nižima i da je boga nemoguće dokučiti drukčije osim umom.¹

Rimljani su svoje bogove nazivali “numina” smatrajući ih snagom koja “migmom” pokazuje svoju volju. Riječ “numina” potječe od grč. νῦμω – namigujem, koji se u tom značenju javlja još u *Ilijadi*.

Nije pak teško zaključiti što su od svojih bogova Rimljani očekivali u najstarija vremena, jer prirodne pojave, radovi na polju i imanjima i sve što je veza-

¹ Plutarh, *Usporedni životopisi*, Numa, c.8, prijevod Zdeslav Dukat